Wstęp

System edukacyjny Marii Montessori, zwany też metodą Montessori, opracowany został przez włoską lekarkę i pedagoga w pierwszej połowie XX wieku. Był to jeden z tych systemów, które powstały w ramach ruchu zwanego w Europie Nowym Wychowaniem, Nową Szkołą, w Stanach Zjednoczonych zaś – progresywizmem (L. Chmaj 1962, W. Okoń 1989, C. Kupisiewicz 2000). Ruch ten był odpowiedzią na krytykę szkoły tradycyjnej, której zarzucano: formalizm dydaktyczny, rygoryzm wychowawczy, intelektualną jednostronność, oderwanie od zmieniającego się życia, traktowanie dziecka jako biernego przedmiotu wszystkich oddziaływań dydaktycznych i wychowawczych. Doprowadził on do powstania wielu nowych koncepcji i kierunków w teorii i metodyce kształcenia, rozwijanych i rozbudowywanych w wyniku licznych eksperymentów szkolnych. Szkoły powstałe w ramach tego ruchu – różne szkoły pracy, szkoły działania, szkoły twórcze, różnorodne odmiany nauki całościowej, metoda projektów, plan daltoński – tworzyły podstawy szkoły aktywnej. Wszystkie zyskały dużą popularność i zastosowanie w praktyce oświatowej wielu krajów świata dawniej i obecnie. Do tego nurtu należały również szkoły pracujące metodą Montessori.

System edukacyjny Marii Montessori to jedna z wielkich koncepcji pedagogicznych, które stworzone zostały w myśl hasła „szkoła na miarę dziecka" (É. Claparède 1930, S. Wołoszyn 1964). Wspólnym założeniem koncepcji i szkół tworzonych w ramach ruchu Nowego Wychowania było:

– liczenie się w procesie wychowania i nauczania z właściwościami dziecka, jego potrzebami, zainteresowaniami i możliwościami;

– indywidualizacja procesu kształcenia zarówno w odniesieniu do treści, jak i tempa uczenia się;

– oczekiwanie od wychowania swobody, wyrabiania samodzielności i rozwijania aktywności;

– nieprzedkładanie wiedzy nad rozwój samodzielnego uczenia się i myślenia;

– rozwijanie nie tylko intelektu, ale i innych sfer osobowości;

– opieranie się w procesie kształcenia na aktywności wychowanków;

– wdrażanie do współdziałania i zespołowych form wysiłku;

– ściślejszy związek z życiem społecznym i lepsze przygotowanie do aktywnego w nim udziału.

Idee te podzielała Maria Montessori, która – jak wielu innych przedstawicieli tego nurtu – uważała, że dzieci i młodzież wychowywani w atmosferze swobody, wolności i podmiotowości we właściwym dla nich środowisku, niekrępującym ich naturalnej aktywności i umożliwiającym ujawnienie oraz rozwinięcie całego potencjału i zdolności, staną się zalążkiem nowego społeczeństwa, wolnego od zahamowań i niesprawiedliwości, nietolerancji i przymusu, oddanego swobodnej i twórczej pracy. Przekonanie takie wywodziło się ze swoistego pojmowania przez Montessori natury dziecka i jego rozwoju oraz roli aktywności i wychowania w procesie kształtowania się osobowości jednostki.

Maria Montessori opracowała swój system edukacyjny, opierając się na wielokierunkowych studiach teoretycznych (z zakresu medycyny, filozofii, psychologii) oraz wieloletniej praktyce pedagogicznej, jaką zdobyła, pracując z dziećmi w różnym wieku, o zróżnicowanym poziomie rozwoju, w różnego rodzaju szkołach, a także prowadząc wykłady i kursy pedagogiczne dla nauczycieli w wielu krajach. Założenia systemu wychowania oraz podstawowe aspekty opracowanej przez siebie metody nauczania przedstawiła w licznych pracach, które jeszcze za jej życia zostały przetłumaczone na wiele języków (obecnie już 33 – B. Surma 2008, s. 28). Prace te cieszyły się i cieszą nadal dużym zainteresowaniem. Świadczy o tym m.in. stałe wznawianie jej opracowań, wzrastająca liczba dzieł na nowo tłumaczonych i opracowywanych, bardzo obszerna lista pozycji poświęconych metodzie i jej autorce, a także rosnąca liczba szkół stosujących metodę Montessori na wszystkich kontynentach (R. Kucha 2003, B. Surma 2008).

Dzieła Montessori są stale twórczo wykorzystywane, a jej działalność kontynuowana. Wyraża się to w przenoszeniu idei i założeń jej systemu na wyższe szczeble edukacji, opracowywaniu nowych materiałów dydaktycznych, ukazywaniu innych sposobów wykorzystania materiałów rozwojowych Montessori. Liczne są też ośrodki naukowe badające dorobek pedagogiczny Montessori i efekty pracy z dziećmi prowadzonej zgodnie z założeniami jej systemu edukacyjnego. Stale działają i powstają nowe stowarzyszenia Montessori o zasięgu międzynarodowym i krajowym, które skupiają wielu pedagogów montessoriańskich.

Maria Montessori wniosła znaczący wkład do teorii i praktyki pedagogicznej. Zaliczana jest obecnie do reformatorów edukacji wczesnoszkolnej. Jej system nauczania już w okresie międzywojennym znalazł odzwierciedlenie w organizacji i metodach pracy polskich przedszkoli i szkół, co wyraża się m.in. w tym, że od tego czasu dba się o to, aby meble i sprzęty szkolne były dostosowane do wieku i wzrostu dzieci; zwraca się dużą uwagę na czystość i warunki sanitarne placówek opiekuńczo-wychowawczych; wzbogacona została treść zajęć i zabaw organizowanych z dziećmi, a także formy pracy z nimi na korzyść metod aktywizujących i rozwijających ich samodzielność; upowszechniono pomoce dydaktyczne, zwłaszcza te które służyły kształceniu poszczególnych zmysłów; zwrócono uwagę na konieczność przestrzegania ładu i systematyczności we wszystkich czynnościach wychowawców i wychowanków; upowszechniono współpracę z lekarzem i rodzicami; zaczęto wykazywać

większą dbałość o rozwój fizyczny dzieci; zmieniła się też funkcja placówek przedszkolnych, które z opiekuńczo-wychowawczych przekształcały się stopniowo w placówki wychowawczo-kształcące (H. Raczek 1994).

Maria Montessori była również pionierką nowego kierunku badawczego. Ona jako pierwsza, już na początku XX wieku, prowadziła badania i obserwacje ukazujące wpływ wzbogaconych kompensacyjnych programów kształcenia i wychowania na rozwój zdolności umysłowych dzieci, zwłaszcza tych które wywodzą się ze środowisk ubogich i zaniedbanych, dzisiaj powiedzielibyśmy – defaworyzowanych (J. Strelau 1989). Należała także do prekursorów i twórców wychowania wyzwalającego, tzw. edukacji w wolności (W. Puślecki 1996).

Obecnie system Marii Montessori jest jednym z najlepszych przykładów zindywidualizowanego kształcenia dzieci pełnosprawnych i niepełnosprawnych (W. Dykcik, Z. Żółtak 1994). Jej idee wykorzystywane są w alternatywnych szkołach wielu krajów, w których edukacja zaczyna się w przedszkolu i kończy maturą w szkole średniej (B. Śliwerski 1991). W systemie Montessori proces nauczania oparty jest na aktywności i wewnętrznej motywacji dziecka. Nauczanie klasowo-lekcyjne ustępuje na rzecz samodzielnego, indywidualnego uczenia się. Przeniesiony zostaje akcent z procesu nauczania na proces uczenia się. Jest to uczenie się skoncentrowane na uczniu, a nie na nauczycielu. Przeniesiona jest również odpowiedzialność za proces dydaktyczny z nauczyciela na ucznia. Rolą nauczyciela jest tworzenie odpowiedniego środowiska, w którym ten proces może się odbywać, oraz wspieranie dziecka wtedy, gdy jest to konieczne i w sposób uwzględniający specyficzne potrzeby edukacyjne każdego wychowanka. Dominującą formę uczenia się stanowi samodzielne zdobywanie doświadczeń i konstruowanie wiedzy. Odbywa się to dzięki pracy dziecka ze specjalnie przygotowanym materiałem dydaktycznym wykorzystywanym do odkrywania i rozwiązywania problemów, do eksperymentowania i podejmowania działań o różnym charakterze. Relacje między nauczycielem a dzieckiem mają charakter podmiotowy, są oparte na wzajemnym szacunku, a nie na władzy i biernym posłuszeństwie.

Biorąc pod uwagę aktualność założeń systemu edukacyjnego Montessori oraz wzrastające nim zainteresowanie polskich nauczycieli pracujących w placówkach przedszkolnych i w szkołach, a także docierające do mnie liczne sygnały o dużej przydatności, ale jednocześnie o trudnościach w dostępie do książek, które na ten temat opublikowałam (ponieważ ich nakład już dawno został wyczerpany), zdecydowałam się podjąć starania o ponowne wydanie dwutomowej pracy *Edukacja w systemie Montessori* (1998), recenzowanej przez prof. dr. hab. Władysława Dykcika, w zmienionej i uzupełnionej wersji. Uzupełnienia pochodzą w dużej mierze z drugiej mojej książki *Metoda Montessori w przedszkolu i szkole* (2006), recenzowanej przez prof. dr. hab. Mieczysława Łobockiego.

W nowym, drugim, wydaniu książki po przedstawieniu czytelnikom podstaw edukacji w systemie Montessori dokładniej zajmuję się niektórymi obszarami kształ-

cenia dzieci w tym systemie, a mianowicie obszarem życia codziennego, kształcenia zmysłów oraz wybranymi zagadnieniami edukacji matematycznej prowadzonej w przedszkolu i szkole.

W książce dużo miejsca zajmuje prezentacja oryginalnych środków i materiałów dydaktycznych z obszaru kształcenia zmysłów i edukacji matematycznej opracowanych przez Marię Montessori oraz współpracowników i kontynuatorów jej działalności. Na ich prezentację składa się dokładny opis i fotograficzny ich obraz. Zamieszczono ponadto przykłady rozwiązań metodycznych, które obejmują: ważniejsze cele i zadania, jakie możliwe są do osiągnięcia z wykorzystaniem poszczególnych środków dydaktycznych, przybliżony wiek dziecka, dla którego są przeznaczone, sposoby zapoznawania uczniów z nowym materiałem dydaktycznym, metodykę korzystania z niego w pracy indywidualnej i zespołowej, kolejność wprowadzania poszczególnych zestawów, przykłady zadań i ćwiczeń uporządkowanych według stopnia trudności. Zadania te i ćwiczenia możliwe są do wykorzystywania w pracy indywidualnej i zespołowej pod kierunkiem nauczyciela, ale też samodzielnie przez dziecko. Opisom zadań i ćwiczeń towarzyszą liczne fotografie, rysunki i schematy, które w sposób obrazowy przedstawiają omawiane zagadnienia, co – jak sądzę – ułatwia recepcję przedstawianych treści.

Książka jest adresowana do wszystkich, którzy interesują się pedagogiką Montessori, a przede wszystkim do studentów pedagogiki oraz czynnych zawodowo nauczycieli wychowania przedszkolnego i edukacji wczesnoszkolnej. Przydatna też może być nauczycielom metodykom pracującym w starszych klasach szkoły podstawowej oraz pedagogom specjalnym i nauczycielom pracującym w placówkach integracyjnych, a także rodzicom zaangażowanym w indywidualną, domową edukację swoich dzieci.

Edukacja w systemie Montessori, ze względu na specyficzną organizację procesu nauczania–uczenia się oraz odmienny niż w typowych przedszkolach i szkołach skład zespołów klasowych (dzieci w zróżnicowanym wieku), stanowi też – moim zdaniem – dobrą propozycję dla grup integracyjnych oraz alternatywne rozwiązanie dla organizacji pracy w małych wiejskich szkołach, w których dotychczas tworzone są tzw. klasy łączone. Edukacja prowadzona zgodnie z założeniami systemu opracowanego przez Marię Montessori stwarza bowiem dogodne warunki do indywidualizacji procesu nauczania–uczenia się zależnie od wieku uczniów, posiadanych przez nich zdolności, charakterystycznego dla każdego z nich tempa uczenia się oraz zróżnicowanych cech ich osobowości.